

Anita Homrová

The purpose of this paper is to acquaint students of Social and Cultural Anthropology with some of the problems that development anthropologists often deal with within their work in the realm of gender a development projects. In order to do so, I first introduce the basic concepts and approaches, more precisely the WID (women in development) and GAD (gender and development) approaches, which have been largely implemented in most today's international development projects. Second, through number of particular gender development projects carried out in different parts of the developing world, and case studies, I tend to critically point at both the advantages and disadvantages of WID/GAD approaches with the emphasis on possible way-out strategies. To support the aim of this paper, I feature at the close of the text the main mistakes or errors often made in development projects, which I summarize into two basic categories: 1) errors in application, and 2) errors in assessment.

Key words: gender and development, women and development, fair-trade, certification, applied anthropology, development anthropology, errors, empowerment

Co je gender?

V 70. letech se na poli sociálních věd ustavilo „rozlišení mezi pohlavím (sex) a genderem (gender)“ a postupně se rozšířilo i do dalších humanitních akademických disciplín (Moore 2001:174). Gender je pojímán jako kategorie zahrnující „sociální atributy spojené s tím, co znamená být ženou, nebo být mužem v určité společnosti“ (Gove a Watt 2000:44). Jde o pojem, který odkazuje na rozdíly mezi „mužem“ a „ženou“, které jsou kulturně a sociálně konstruované, tj. mají svou historii a různí se jak v rámci jedné kultury, tak mezikulturně. Závaznost těchto rozdílů, jichž nabýváme v průběhu socializace, proto „není přirozeným, neměnným stavem“, ale dočasným uspořádáním „sociálních vztahů mezi muži a ženami“ (Křížková 2002b:149).

Lidové modely^[1] však nereflektují sociální konstruovanost genderových rolí. Předpoklady vztahující se ke genderu lidé obecně přijímají za platné, přirozené a správné. To je do jisté míry dáno právě tím, že sociální (*gender*) a biologické (*sex*) pohlaví jsou v praxi často ztotožňovány a biologické tělo, resp. biologické (anatomické) rozdíly mezi „muži“ a „ženami“ slouží jako základ pro konstrukci sociální kategorie gender (Gove a Watt 2000:44; Renzetti a Curran 2005:20). Tento proces naturalizace sociálního rozlišování mezi rody funguje prostřednictvím naučených schémat vnímání, myšlení a jednání (Bourdieu 2000:11-12), díky nimž může většina z nás zažívat svou genderovou

identifikaci jako konzistentní se svým pohlavím: většina „žen“ narozených s „ženským“ tělem definuje svou genderovou kategorii jako „ženskou“, stejně jako se většina „mužů“ narozených s „mužským“ tělem definuje jako „muž“.

To, jak se identifikujeme z hlediska genderu, závisí na celé řadě různých faktorů, biologických a sociálních, na individuální i společenské úrovni. Na individuální úrovni jde o to, jak jako individua vnímáme, kým jsme. Sociální aspekt genderové identifikace v sobě zahrnuje sociální, kulturní a ekonomické faktory, které, jak píše Woodward, „formují zkušenost a umožňují lidem proces identifikace se s něčím (či někým) za vyloučení ostatních nepřístupných či nemožných identifikačních bodů“ (Woodward 2000:18). Genderová identifikace sebe sama i druhých je velmi úzce spjata s kategoriemi *maskulinity* a *feminity* coby specifických charakteristik přisuzovaných každému z pohlaví v rámci určité kultury, protože všechny lidské společnosti tím či oním způsobem vytváří rozdíly mezi „mužem“ a „ženou“, mezi maskulinitou a feminitou. Tyto diference jsou často vyjadřovány prostřednictvím stereotypních jazykových výroků, skrze slova [2], jež jsou asociována s „mužem“ či „ženou“ (Gove a Watt 2000:44). „Genderové stereotypy jsou tedy zjednodušující popisy toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ či „femininní žena““ (Renzetti a Curran 2005:20). Jinými slovy „představují ustálené vzorce nazírání a chápání muže a ženy, jejich vlastností, schopností, jednání i jejich očekávání“ (Křížková 2002b:150).

Žena jako problém antropologického myšlení (the problem of women)

Vliv feministického hnutí na antropologické myšlení byl značný. Studie ze 70. let, jejichž hlavní pozornost byla věnována „otázce žen“ (*the question of women*), kritizovaly antropologii za její androcentrické tendence. [3] Feminismus zdůrazňoval, že většina toho, o čem jsme se domnívali, že je zkoumáním společnosti, resp. kultur, je ve skutečnosti zkoumáním mužů, pro muže a o mužích a vědu označil za „mužsky“ definovaný diskurz (Renzetti a Curran 2005:32-33). „Ženský problém“ (*the problem of women*), resp. neviditelnost ženy se ukázala být pouhou špičkou ledovce, jež byl zformován západním myšlením a praxí, které zplodily i všechny další nerovnosti – třídní, rasovou, etnickou, národní a sexuální (Rapport a Overing 2003:142). Nebyla to ale pouze popularita ženského tématu, která způsobila „paradigmatický obrat“ epistemologických a metodologických základů disciplín. Vedle feminismu a genderových studií, které sehrály velkou úlohu při kritice velkých narativních příběhů humanitních věd, to byly také vlivy postmodernismu a postkolonialismu. [4]

Znovuobjevení ženy coby aktéra

Otevřením tématu genderu, resp. ženské otázky došlo k „uznání ženy jakožto aktéra“ (Rapport a Overing 2003:142). Žena byla (ve vztahu k muži) vnímána jako jiná, odlišná. Tím, že jí bylo přiznáno aktérství, mohla být konečně zviditelněna, resp. viděna a tím se otevřel prostor pro vnímání diferencí, s nímž jde ruku v ruce akceptace jinakosti. Kategorie lidství tak získala nový rozměr – plné lidství nyní sestávalo ze všech těch odlišných druhých. Objevení existence difference (a těch odlišných druhých, jimž bylo přiznáno aktérství a plné lidství) zpochybnilo „univerzalistické tradice, které byly pro humanistické vědy posvátné“ (Rapport a Overing 2003:143). Pro feministické teorie, stejně jako pro jiné velké kritiky narativní logiky, se odhalení implicitní ideologické konstruovanosti jinakosti v západním akademickém myšlení a jeho sociální a historické konstituce stalo ústředním tématem studia. „*Lokální* přirozenost našich konstrukcí pravdy, smyslu a lidskosti bylo potřeba *dekonstruovat*“ (Rapport a Overing 2003:143). Antropologie tak nemohla jinak, než samu sebe reflektovat jako vědu exkludující ženy, založenou na mužské dominanci v teoretických i metodologických základech disciplíny.

Gender a rozvojové projekty

Problematika genderu, která je hojně diskutována na půdě většiny humanitních akademických disciplín, zejména v sociální a kulturní antropologii, nutně vstupuje také do oblasti antropologické praxe, tedy na pole aplikované antropologie.

Většina dnešních dobře designovaných rozvojových projektů uplatňuje tzv. WID/GAD přístupu (*women in development (WID)/gender and development (GAD) approach*) (Gwynne 2003:123), kterými se v následující části budeme zabývat o něco podrobněji.

Women in Development (WID)

WID referuje ke snaze zahrnout do lokálních rozvojových projektů místní ženy. Důvodem tohoto mezinárodního rozvojového cíle je skutečnost, že ženy jsou v rozvojových zemích odkázány primárně do domácí sféry spjaté s péčí o domácnost a děti a jsou *de facto* vyloučeny z možnosti podílet se na ekonomických a politických rozhodnutích své komunity či země. Ovšem toto pravidlo neplatí univerzálně. Zatímco např. v muslimských společnostech jsou ženy z veřejné sféry tradičně vyloučeny, v jiných společnostech, např. východního Karibiku, existuje historická tradice, která ženám umožňuje podílet se na správě věcí veřejných. Gwynne však poukazuje na to, že se v posledních letech ukázalo, že i ve společnostech, kde ženy mohou vstupovat do veřejného či pracovního prostoru, byly jejich ekonomické aktivity zcela přehlíženy (Gwynne 2003:120). Důvodem mohou být jednak existence nerovnosti pohlaví (dána historií a tradicí), která z mužů na celém světě činí

dominantní pracovní sílu ve smyslu finančního příjmu, profese a podílu na ekonomických a politických rozhodnutích a jednak skutečnost, že pokud ženy pracují ve veřejné sféře, potom většinou okupují prostor neformální ekonomiky charakteristický nelegální, nekvalifikovanou, nestabilní, špatně placenou prací s nízkým sociálním statusem (Gwynne 2003:120-121).

V řadě rozvojových zemí je však ekonomický přínos žen klíčovým příjmem domácnosti a ženy tak stále častěji, v globálním měřítku, vstupují na pracovní trh. Tato skutečnost samozřejmě souvisí s procesy komercializace, industrializace, technologizace, krátce řečeno s vlivem kapitalismu. Tradiční rurální komunity jsou stále méně soběstačné a stávají se závislé na lokální či státní ekonomice. Komodity, které potřebují (jídlo, benzín, zdravotní péči atd.) nejsou schopni vyrobit si sami a aby si je mohli koupit, potřebují hotovost. Muži však nevydělávají dostatek peněz, aby byli schopni obstarat tyto produkty pro své rodiny, takže úkol byl přenesen na jejich ženy, které svou ekonomickou aktivitou vydělají dodatečnou hotovost (Gwynne 2003:121). [5] Rozvojová antropologové tento celosvětový trend stále intenzivnější ženské participace v ekonomické sféře reflektují, díky čemuž většina rozvojových projektů zohledňuje potřeby, role a ekonomický přínos místních žen. Velké mezinárodní rozvojové agentury (jako např. USAID a United Nations) ustavily tzv. ženské úřady (USAID v roce 1974 zřídilo Office of Women in Development a United Nations o 11 let později UNIFEM). V souvislosti se zohledňováním žen v rozvojových projektech byly vytvořeny směrnice regulující pravidla inkorporace žen do mezinárodních projektů (Gwynne 2003:122). Na následujícím příkladu si však ukážeme, že výše zmíněná tvrzení Gwynne nemusí být univerzálně platná a že, jak už to tak v praxi bývá, často zůstane pouze u „hezkého“ záměru a konceptu na papíře, zatímco realita je původní teorii poněkud vzdálená.

Sarah Lyon se ve svém článku nazvaném „We Want To Be Equal to Them: Fair-trade Coffee Certification and Gender Equity within Organizations“ zabývá genderovou dimenzí guatemalské fair-tradové sítě s kávou a certifikačními praktikami. Na základě vlastního terénní výzkumu a studia literatury o fair-tradových družstvech s kávou ukazuje, jak současná fair-tradová síť s kávou selhává při plnění svého cíle, jímž je podpora genderové rovnosti. V úvodu svého článku popisuje situaci, kdy dva mužští pracovníci Komise pro zahraniční záležitosti sněmovny Spojených států amerických (*United States House of Representatives Foreign Affairs Committee*) navštívili fair-tradové družstvo, kde Lyon prováděla terénní výzkum. [6] Komisaři byli doprovázeni několika zaměstnanci guatemalské Národní kávové asociace – *Anacafé*, kteří prováděli výzkum zaměřený na kávovou krizi. Návštěva komisařů, jejímž cílem mělo být zhodnotit míru participace žen ve družstvu, trvala 30 minut. Nástrojem evaluace amerických komisařů byla otázka: „Co jste udělali pro to, aby ženy byly součástí družstva?“, kterou položili členům veskrze mužského ředitelského výboru. Jeden z členů ředitelského výboru družstva ne příliš přesvědčivě odpověděl, že nyní se snaží ženy začlenit mnohem více, že

pomáhají při sklizni, a že když se muž nemůže zúčastnit schůzky, pošle za sebe svou ženu. Následně se jeden z Američanů jízlivě zeptal, jestli jsou ve výboru ředitelů v současné chvíli nějaké ženy. Ten samý člen výboru odpověděl, že v současné chvíli ne, protože složení výboru se každé dva roky obměňuje, ale že v minulosti samozřejmě byly členkami výboru i ženy. Lyon bezprostředně za touto výpovědí připojuje komentář v závorce, píše: „To nebyla pravda, protože žádná žena nikdy nebyla v ředitelském výboru družstva“ (Lyon 2008:258). Tímto byla evaluační návštěva ukončena a Američané spolu se svým doprovodem odjeli na další „bleskovou“ návštěvu.

Situace je zajímavá nejméně ze dvou důvodů: 1) kvalitou nástrojů měřící efektivitu fair-tradové sítě s kávou co se podpory genderové rovnosti týká a 2) vyloučením hlasu žen, nejen ze strany družstevních vůdců, nýbrž také ze strany zaměstnanců amerických i guatemalských institucí. Paradox, se kterým se zde setkáváme, se stává paradoxem, a o to více alarmujícím, vezmeme-li v úvahu fundamentální principy fair-tradového trhu. Primárním cílem fair-tradového obchodu je podpora lidských práv v rozvojových zemích. Jedná se de facto o globální rozvojový projekt ve formě obchodního partnerství, jehož cílem je „zlepšit životní podmínky znevýhodněných výrobců zlepšením jejich přístupu na trh, posílením organizací výrobců, poskytnutím spravedlivých cen za výrobky a zajištěním kontinuity obchodních vztahů“ (internetový zdroj č. 1).

Fair-tradových cílů není dosahováno přímým kontaktem mezi výrobcem a spotřebitelem, jak je tomu u běžné tržní transakce, ale je řízen prostřednictvím dvou vzájemně propojených toků: 1) fair-tradovým systémem certifikace (*fair-trade certification system*), který od výrobců vyžaduje „demokratičnost, transparentnost a odpovědnost“ a dále do vztahu mezi výrobcem a spotřebitelem vstupují 2) „vztahy mezi výrobcem, pražiči kávy a dovozci (...). Tyto dva aspekty fair-tradového obchodu podporují a zajišťují bezpečný organizační prostor, jenž je nezbytný pro rozvoj výrobních komunit“ (Lyon 2008:259-260). *Fair Trade Labeling Organizations International* (FLO) vydává fair-tradové standardy pro certifikaci, jež mají podpořit „udržitelný rozvoj small-scale výrobců a zemědělských pracovníků v nejchudších zemích světa“ (internetový zdroj č. 2). Pro získání certifikátu, resp. nálepky fair-trade musí každá ze zúčastněných stran splnit několik podmínek. Dovožci musí kupovat kávu přímo od certifikovaných malých výrobců, musí jim nabídnout minimálně jednoleté obchodní kontrakty, z každé libry kávy musí zaplatit 1,26 \$ atd. Výrobci musí být malou rodinnou firmou, musí být organizováni do malých, nezávislých, demokratických asociací a plnit stanovené ekologické cíle (FLO 2005 in Lyon 2008:260-261). FLO pravidla dále stanovují, že „(..) nesmí existovat žádná diskriminace týkající se členství a participace, (...) musí být realizována veřejná shromáždění s volebním právem každého člena a zvolený výbor“ (FLO 2005:4 in Lyon 2008:261).^[7] Jak však upozorňuje Lyon, certifikační standardy nezachycují „vztahy uvnitř domácnosti včetně pracovních podmínek ‚rodinné pracovní síly‘ a distribuce ekonomických prostředků vyjma předpokladu, že ‚děti mohou pracovat pouze, není-li ohroženo jejich vzdělání“

a že „manželky mají právo na zaměstnání mimo farmu“ (FLO 2007b:24 in Lyon 2008:261). Obecné standardy certifikace od výrobců vyžadují dodržování základních norem pracovního práva (*International Labor Organization Convention III*), které mimo jiné zakazují genderovou diskriminaci. Dokument FLO z roku 2007 uvádí: „Organizace je povinna ukázat, jakým způsobem podporují členy minoritních skupin v aktivní participaci na organizačních záležitostech (...). Zvláštní pozornost by měla být věnována participaci ženských členů“ (FLO 2007b:10 in Lyon 2008:261).

Podpora dodržování lidských práv, jejichž důležitou komponentou je genderová rovnost, je, jak uvádí Lyon, klíčová v zemích Latinské Ameriky, kde ženy tvoří sociální skupinu, jež je nejvíce ohrožená sociálním vyloučením a chudobou. Kategorie, kterou ženy tvoří, je v kontextu Latinské Ameriky charakteristická takovými atributy jakou jsou nezaměstnanost, nevzdělanost, chudoba, nekvalifikovaná a špatně placená pracovní síla a vysoká míra ohrožení násilím (Lyon 2008:260). Lyon dále uvádí, že historický rozvoj kávového průmyslu v Latinské Americe je charakteristický spíše genderovou diskriminací (žen) ve smyslu omezeného přístupu k manažerským postům, rozhodovacím pravomocem a ve smyslu akceptace volebního hlasu v rámci fair-tradových družstev obchodujících s kávou. Ženy jsou stále hůře placeny než muži, zaměstnání, která jsou pro ně dostupná, jsou spíše nestabilní a jsou vystaveny rozšířenému sexuálnímu obtěžování v pracovní sféře. Navíc, zapojení jihoamerických žen do ekonomických aktivit na ně uvaluje dvojitá břemeno v podobě dalších povinností v domácí sféře. [8] Z rozhovorů se ženami, které Lyon provedla, však vyplývá, že ačkoliv si ženy tuto dvojitou zátěž uvědomují a často představuje rozhodující omezení v jejich angažovanosti, mají o aktivity ve fair-tradových družstev obchodujících s kávou zájem (Lyon 2008).

Z certifikačních standardů vyplývá, že ženy mají právo na zaměstnání mimo rodinné firmy, jak již bylo zmíněno výše. V souvislosti s tím je v Guatemale realizována řada ženských projektů, jejichž cílem je „zplnomocňovat“ a podpořit ženy v jejich vlastních ekonomických aktivitách. Projekt FLO na podporu tkaní může být jeden z příkladů. Kontrola certifikačních profilů organizace FLO však odhalila, že „ženské projekty se ve velké míře soustředí na aktivity, z nichž ženy nemohou generovat zisk“ (Lyon 2008:264). Jedná se o aktivity soustředěné především na oblast zdraví nebo na zemědělské aktivity sloužící výhradně k subsistenci nikoliv k produkci nadbytku, z něhož by mohly být generovány zisky.

Z výše zmíněného je tedy patrné, že fair-tradové družstevní organizace obchodující s kávou jsou charakteristické spíše patriarchálními vztahy působící diskriminačně ve vztahu k ženám a v důsledku toho je ženská participace v kávovém průmyslu (mimo výpomoci v období sklizní) značně limitována. Ačkoliv je pro ženy časově velmi náročné se aktivně zapojovat (v důsledku dvojího břemena související s povinnostmi v domácnosti), mají podle

Lyon jasnou představu o tom, jak by spolupráce a participace ve fair-trade oblasti měla vypadat a jak by mohla přispět ke zlepšení ekonomických podmínek žen, potažmo zvýšení životního standardu celé domácnosti, čehož vedlejším produktem by mohla být podpora genderové rovnosti v kontextu rodin i komunity jako celku (Lyon 2008:266).

Zatímco FLO stanovuje standardy a podporuje výrobce v jejich plnění, samostatná a nezávislá mezinárodní certifikační společnost FLO-CERT (*Certification for Development*) pravidelně kontroluje a udílí certifikáty výrobcům a obchodníkům za řádné dodržování standardů (internetový zdroj č. 2 a 3). Má-li však být tento proces úspěšný, je potřeba implementovat efektivní nástroje měření dodržování standardů, z nichž Lyon vyzdvihuje tzv. model participačního sociálního auditu (*participatory social auditing model*) zdůrazňující, že by do procesu implementace standardů a jejich kontroly měly být zahrnuti nejen představitelé fair-tradových organizací, ale také řadoví pracovníci těchto organizací. Model participačního sociálního auditu podporuje rozvoj partnerství mezi různými aktéry – mezi managementem, členy organizací i auditory – a aplikuje lokálně sensitivní přístup, jehož cílem je „zlepšení podmínek a podpora genderové sensitivity“ (Lyon 2008:266). Dosavadní „bleskové“ audity se soustředily pouze na oficiální management a jako výsledek auditoři pochytili pouze snadno viditelné aspekty (např. zdraví a bezpečnost), zatímco komplexnější a hůře uchopitelná a na první pohled skrytá realita (např. podmínky pro práci žen) jim ve skutečnosti unikla. Zahrnutí i ostatních členů družstva do kontrolního procesu (ve smyslu akceptace i jejich hlasů) a zohlednění kulturní a socioekonomické specifičnosti a různorodosti by mohly přispět ke dvou faktorům: 1) k vytvoření vhodných strategií, jež by v lokálním kontextu přispěly k genderové rovnosti a 2) zlepšení efektivity certifikačních standardů (Lyon 2008:266).

Je však důležité zmínit, že nově vznikající fair-tradová družstva vykazují (na rozdíl od organizací, které byly založeny před deseti či více lety z vlastní obchodní iniciativy jejích členů ještě před tím než získali označení fair-trade) mnohem větší vůli vytvořit podmínky pro ženskou participaci ne pouze na úrovni produkce, ale také na úrovni vedoucích a manažerských postů. To může být podle Lyon způsobeno jednak tím, že nově vznikající fair-tradová družstva jsou často zakládána rozvojovými agenturami bez striktní hierarchie a s oddaností plnit certifikační standardy a jednak tím, že mají zájem o realizaci sociálního auditu, jehož prostřednictvím je možné „identifikovat a korigovat nedostatky včetně genderové nerovnosti“ (Lyon 2008:263).

Východiska, které Lyon v závěru svého článku navrhuje, dobře reprezentují předpoklady novodobějšího genderově zaměřeného konceptu na poli rozvojové antropologie, jímž je GAD přístup.

Gender and Development (GAD)

GAD přístup se vyvinul z původního konceptu WID a jeho podstatou je idea, že do rozvojových projektů, jejich tvorby a implementace by měly být plně zahrnuti muži i ženy, a to z toho důvodu, že mužské a ženské role jsou vzájemně komplementární (Gwynne 2003:122). A navíc, je mylné předpokládat, že všichni muži se těší výhodám stávajícího sociálního řádu, stejně jako je mylné očekávat, že všichni muži jsou apriori nepřístupní vůči sociálním změnám (Sharp et al. 2003:283). GAD přístup je dnes již zcela integrální součástí většiny mezinárodních projektů, jejichž předpokladem je, že obě pohlaví mohou užívat stejných výhod (např. přístup k půdě, vzdělání, zdravotní péči) (Gwynne 2003:122-124). Z důrazu na perspektivu aktérů obou pohlaví vyplývá i jedno z kritérií evaluace projektů: „mají-li být projekty úspěšné, musí se na nich podílet všichni členové dané komunity“ (Gwynne 2003:123), jejichž životní podmínky má daný rozvojový projekt zlepšit.

Problémy GAD

Stejně jako u většiny inovací, ani aplikace GAD není bezproblémová. Gwynne s odkazem na Kathy Gardner a Davida Lewise (1996) zmiňuje, že jedním z problémů, se kterými se pracovníci v oblasti GAD potýkají, je fakt, že aplikace GAD ve skutečnosti nepřinesla kýžené výsledky, jimiž měla být eliminace „nežádoucích důsledků rozvoje na ženy“ (Gardner a Lewis 1996:66 in Gwynne 2003:124). Jedním z příčin zmaru původních snah GAD projektů může být jejich nedostatečná senzitivita vůči lokální struktuře a organizaci genderových vztahů dána ideologickým zatížením (převážně západních) rozvojových antropologů.

Při realizaci GAD projektů je totiž nutné mít na paměti, že naše pojetí genderu vychází z premis západního způsobu myšlení a pojetí moci. Řada feministek 70. a zejména 80. let vycházela pro své interpretace z Marxistického modelu mocenských vztahů. Výsledkem toho bylo nejen studium genderu ve smyslu studia asymetrických vztahů moci a příležitostí (zcela relevantní v kontextu naší západní společnosti), ale také snahy o univerzalizaci ženské problematiky právě na základě západního paradigmatu moci, čemuž přispěly především dvě generalizace: 1) ženy jsou univerzálně podřízené a všude na světě mají muži větší prestiž a 2) ženy jsou podhodnoceny kvůli své reprodukční schopnosti, díky níž jsou spojovány s přírodou. Nicméně i tato definice, jak dále zmiňují Rapport a Overing, vychází ze západního a antropologům dobře známého konceptu dichotomického vztahu mezi přírodou a kulturou, v němž příroda má jednoznačně nižší hodnotu (Rapport a Overing 2003:145). Z problému žen se tedy udělal problém mocenských vztahů. Nízký status žen, který jim byl díky své submisivitě přidělen, vychází ze západního pojetí akademického diskursu řádu a racionality, které upřednostňuje dominanci před subordinací. Stejně tak naše teorie moci a politična, od kterých je teorie genderových vztahů odvozena, vychází ze základních premis vědeckého světa. Ovšem, ačkoliv se většina antropologů shodne na tom, že všechny společnosti na světě jsou více

či méně politické, je těžké definovat politično transkulturně a politická síla ve smyslu pojetí západního politického diskurzu (tedy jako síla donucovací) nemusí být ve všech kulturách tou nejuznávanější formou (Rapport a Overing 2003:146-149).

Se západní definicí moci souvisí i koncept „zplnomocňování“ (*empowerment*), jež je klíčovým konceptem GAD přístupu. I tady však záleží na tom, z jaké definice vycházíme. Být zplnomocněn obecně znamená „být obdařený mocí“ (Sharp et al. 2003:282). Pro mnohé rozvojové organizace je moc definována jako „moc nad (někým či něčím – pozn. autora)“^[9], což v kontextu GAD předpokládá, že „ženy získají moc na úkor mužů a (...) že ženy by měly být zplnomocněny ve smyslu participace na ekonomických a politických strukturách – zastávat mocenské pozice v termínech politického a ekonomického rozhodování“ (Sharp et al. 2003:282). Tento předpoklad vychází z přesvědčení, že genderové rovnosti může být dosaženo pouze v případě, budou-li ženy zastávat mocenské pozice.

Moc však může být definována i jako „moc k (něčemu – pozn. autora)“^[10], což ze zplnomocnění činí „schopnost jednat určitým způsobem“, čímž nemusí docházet k rovnítku ženská výhoda = mužská nevýhoda, ale zplnomocněním žen může dojít ke zlepšení životních podmínek komunity jako celku (Sharp et al. 2003:282). Větší schopnost jednat, ať už v ekonomické nebo domácí sféře může mít pozitivní efekt na všechny členy dané skupiny.

Rowlands poukazuje na to, že nejefektivnější moc je taková moc, která lidem znemožňuje alternativní myšlení, a proto skutečné zplnomocnění musí podle ní vycházet z pojetí moci jako „moci zevnitř (sebe sama – pozn. autora)“^[11] (Rowlands 1997 in Sharp et al. 2003:282). Dokud ženy nebudou schopny myslet, že svět by mohl existovat trochu jinak než byly doposud zvyklé, přičemž základním předpokladem vidění alternativ je schopnost reflexe a kritiky struktur, ve kterých žijí, a dokud nepřijmou roli aktivního a schopného aktéra, který může sehrát důležitou roli právě v procesech změny, nemohou být skutečně zplnomocněny. Role mužů a žen v rozvojových procesech, zejména GAD, nespočívá pouze v mechanismech samotného rozhodování, nýbrž také ve vnímání sebe sama jako aktéra obdařeného schopností a právem na to rozhodnutí činit (Sharp et al. 2003:283).

Většina rozvojových projektů je designována na základě první definice moci, což vytváří předpoklad, že „vývoj je to samé co zplnomocnění, takže zlepšením ekonomické pozice žen skrze zapojení se do formální ekonomiky budou ženy zplnomocněny“ (Sharp et al. 2003:282). Otázkou ovšem zůstává, jak se ženy z rozvojových zemí mohou plně zapojit do formální ekonomiky, když jsou celodenně a každodenně zaneprázdněny péčí o domácnost, děti, přípravou jídla apod. Bryceson píše: „přetížený pracovní den žen je největší kámen úrazu jejich zapojení do toho, co donoři chápou jako ‘status zvyšující’ produktivní aktivity“ (Bryceson 1995:209 in Sharp et al. 2003:282). ^[12]

Je tedy zřejmé, že Gender a Development projekty bojují s (ne)přenášením univerzálních, resp. západních konceptů rozvoje a genderových identit na jinak velmi různorodé komunity. „GAD projekty jsou někdy naplánovány bez porozumění ženským rolím a identitám, což z hlediska dlouhodobých cílů, jimiž je zplnomocňování žen, pro tento přístup zcela klíčové, může znamenat naprostý opak“ (Sharp et al. 2003:281). Sharp et al. argumentují, že někde a některé ženy spatřují prospěch v tom, co Kandiyoti (1988) nazvala „patriarchálními výhodami“ (*patriarchal bargains*), které jsou pro řadu žen mnohem výhodnější než bonusy, kterých by měly dosáhnout změnou stávajícího sociálního řádu (Kandiyoti 1988 in Sharp et al. 2003:281). Ženy, jež si osvojily tuto strategii, jsou podle Sharp et al. resistantní vůči změnám a nejsou ochotné zapojovat se do aktivit rozvojových projektů, které by měly zpochybnit jejich dosavadní genderové výhody (Sharp et al. 2003:281). Situaci popisují na příkladu několika egyptských beduínských žen.

Původním záměrem realizovaného výzkumného projektu bylo zlepšit kvalitu dobytka skrze rozvoj malé zemědělské produkce krmiva. V dlouhodobém časovém horizontu tak mělo dojít k posílení zplnomocnění žen a jejich respektu díky jejich dodatečnému příspěvku do rozpočtu domácnosti.^[13] Výzkumný tým proto prováděl s místními ženami rozhovory s cílem zjistit jejich úhel pohledu na záměr projektu. Současně byli také dotazováni muži a ženy, kteří dobytek prodávali na regionálních trzích^[14], aby výzkumný tým porozuměl tomu, jaké konkrétní role mohou ženy zastávat v tomto prostoru. A protože gender je identita vztahová, to znamená, že identita je vždy spjata s rodinnými genderovými rolami a kulturními očekáváními beduínských mužů i žen, byli v souvislosti se záměrem projektu (podpora zvýšení kvality dobytka, potažmo statusu a zplnomocnění žen, které se o dobytek jako jsou kozy a ovce v okolí obydlí starají) dotazováni i muži (Sharp et al. 2003:288).

Zvolený přístup ke zplnomocňování žen vycházel spíše z definice moci jako „moci k“ než z definice moci jako „moci nad“ a realizace projektu nebyla v konfliktu se stávajícími rolami beduínských mužů. Přesto se některé ženy odmítly na ekonomických aktivitách rozvojového projektu podílet a to zejména z důvodu dvojího břemena, které by s sebou dodatečná zemědělská produkce nesla. Pouze ty ženy, které neměly blízkého mužského příbuzného (většinou vdovy) a jež proto mohou vykonávat úkoly obvykle vyhrazené mužům (např. obchodování s dobytkem) a nebo ženy pocházející z velmi chudých poměrů, jejichž mužové nemají prostředky na nomádský způsob života, díky čemuž jsou odkázáni na omezené množství zdrojů v okolí vesnice, byly ochotny zapojit se do malé zemědělské produkce. Nejvíce ohrožené skupiny obyvatel – vdovy a chudé ženy – jsou mnohem otevřenější ke změnám, které by mohly přispět ke zlepšení životních podmínek jejich rodin. Autoři však dodávají, že zatímco realizace drobné zemědělské produkce by mohla zlepšit ekonomickou situaci a jistotu žen, ženy samy nevnímají tuto změnu včetně privilegia obchodování s dobytkem jako výraz zplnomocnění, ale spíše jako změnu, ke

kteřé byly vlivem okolností donuceny. Z toho vyplývá, že „být zplnomocněn znamená mít možnost volby v situaci, ve které je možná alternativa“ (Sharp et al. 2003:292). Z toho také vyplývá, že dlouhodobé cíle GAD projektů (zplnomocnění žen a podpora symetričtějších genderových vztahů) nejsou automaticky garantovány pouze tím, že ekonomické cíle projektu budou splněny. V kontextu beduínské společnosti totiž zplnomocnění ženy přirozeně vyvěrá ze „správné“ ženské role ukotvené v domácnosti. Ženy z dobře postavených rodin, resp. domácností se cítí zplnomocněny právě možností volby, zda se zapojí či nezapojí do dalších aktivit. Kulturní jistota jejich identity jako „správné ženy“ (tzn. ženy v domácnosti) je očividně mnohem důležitější než výhody, které může skýtat trh a zapojení se do ekonomických aktivit, pokud tak nevelí existenciální nutnost. Výhody plynoucí z dědictví patriarchální společnosti (*patriarchal bargains*) se pro většinu žen žijící v těchto společnostech jeví jako skutečně výhodnější než změny rolí a statusů, které jim přináší rozvojové projekty. Má-li v budoucnu dojít ke změně, potom bude tato změna muset vycházet z analýzy samotných žen coby aktérů a jejich kritiky vlastní pozice ve společnosti. Nemůže být proto implementována zvenčí (Sharp et al. 2003:291-203).

Článek názorně ukazuje, že v islámských společnostech nemá smysl uvažovat o zplnomocnění žen ve smyslu zrovnoprávnění s muži, protože „obě pohlaví mohou dosáhnout rovnocennosti jen skrze jejich komplementaritu: muži i ženy přispívají každý něčím jiným i jejich síly jsou odlišné, ale měly by být hodnoceny jako rovnocenné“ (Sharp et al. 2003:293). Individuální žena a její individuální potřeby zde nejsou v centru zájmu. Navíc, muži v kontextu patriarchálního řádu nemusí být nutně vnímáni jako „nepřátelé“, jako mocní a vždy dominantní. Role muže je tak redukována na pouhý jeden aspekt. Tento přístup ignoruje role mužů jako manželů, bratrů, synů, přátel, „vztahy zahrnující lásku a respekt stejně jako moc“ (Sharp et al. 2003:293).

Výše zmíněné příklady a kulturní diverzita a různorodost přístupů na jedné lokální úrovni ukazují, jak těžkou práci pracovníci GAD projektů v rozvojových zemích mají. Z hlediska *praktických* cílů, jimiž je posilování ženských rolí v domácí produkci mohou být GAD projekty relativně úspěšné. Ovšem *strategických* cílů (odstranění ženské subordinace vůči mužům) může být dosaženo pouze tehdy, budou-li se ženy s těmito jinými (alternativními) rolemi cítit zcela v souladu (Sharp et al. 2003:293).

Ukazuje se, jak je důležité, aby antropologové zabývající se implementací GAD projektů byli znalí lokálního kontextu a jeho kulturních specifik a diverzity. Měli by si být vědomi toho, že nejefektivnější způsob, jak docílit kýžených projektových záměrů, je designovat projekty zdola. To obnáší zahrnutí všech členů komunity, mužů i žen, do tvorby strategických i praktických cílů projektu. Cíle projektu, zejména ty praktické, by měly reagovat na aktuální potřeby a možnosti lokálních aktérů a měly by zohledňovat stávající genderové role, jež

jsou vždy výsledkem konkrétního historického kulturního kontextu a limitů daných kulturními očekáváními mužů i žen.

Následující příklad demonstruje, jak je pro rozvojové pracovníky důležité znát lokální sociální organizaci a strukturu. Akiko Nosaka a Radheshyam Bairagi realizovali kvalitativní výzkum týkající se užívání antikoncepce v rurálních oblastech Bangladéše. Výsledky výzkumu ukázaly, že tchýně představují hlavní vliv na skutečnost, zda jejich snacha užívá antikoncepci, a to zejména v sociálním kontextu, kde je antikoncepce těžko dostupná. Rurální bangladéšské komunity jsou virilokální. To znamená, že se ženy po sňatku stěhují do rodiny svých manželů. V nových domácnostech se snachy od svých tchýní, zejména v prvních letech, učí správnému chování coby ženy a matky. Tchýně tedy velmi výrazně reguluje chování mladé snachy, a proto nepřekvapí, že tento vliv je patrný i v případě užívání či neužívání antikoncepce. Toto konkrétní zjištění vyplývající z kvalitativního výzkumu, jež přispěl ke znalosti lokálního prostředí, má důležité implikace pro zlepšení efektivity programů zaměřených na plánování rodičovství (Nosaka a Bairagi 2008:407). Chtějí-li pracovníci rozvojových agentur zvýšit užívání antikoncepce v rozvojových, rurálních a chudých oblastech jako je Bangladéš, kde průměrný počet dětí na jednu rodinu je mnohonásobně větší než v nukleárních rodinách západního typu, je mnohem efektivnější, budou-li výhody antikoncepce představovat také tchýním a ne pouze snachám či mladším generacím. Takže specialisté na rodinné plánování, chtějí-li dosáhnout co největší efektivity programu, by se měli zaměřit na vzdělávání jak mladé tak starší generace (Nosaka a Bairagi 2008:413-414). Autoři nakonec doplňují, že „[v]jedle zvýšené míry užívání antikoncepce, tento fokus navíc starším rodinným členům umožní udržet si svou vlivnou roli ve společnosti, a to navzdory invazi moderních hodnot, což má často za následek marginalizaci starších osob v kontextu tradičního sociálního uspořádání“ (Nosaka a Bairagi 2008:414).

Zodpovědnost, kterou na sebe rozvojoví antropologové berou, je obrovská. Jimi realizované projekty se přímo dotýkají konkrétních životních podmínek konkrétních lidí. Analýza daného sociálního fenoménu a jeho zlepšení či odstranění je nelehký úkol, který ztěžuje fakt obrovské kulturní diverzity a specifika lokálního kulturního kontextu. Navíc definovaný sociální fenomén nikdy nestojí v izolaci od zbytku systému, jehož je součástí. Antropolog v terénu se může někdy cítit velmi dezorientovaný a přehlacený komplexitou problému.

Řada chvil, zejména v počátcích, může být skutečně frustrující. Nicméně pro uklidnění studentů, kteří zamýšlejí budovat svou profesní dráhu na poli aplikované antropologie, bych ráda zmínila jednu věc. Žádný z projektů není nikdy zcela dokonalý a bezchybný. Není možné dopředu odhadnout veškerá možná rizika, zejména jde-li o projekty několikaleté. Wallace zdůrazňuje, že integrální součástí projektové realizace by mělo být systematické vyhodnocování, zda a kde jsme udělali chybu. Identifikace chyb, kterých jsme

se dopustili, je klíčovým nástrojem zvyšování efektivity realizovaného projektu. Jsme-li schopni identifikovat chyby, máme tak současně možnost se z nich poučit a v dalších fázích realizace projektu se jich vyvarovat. Navržení strategií korigování nedostatků je proto nutnou součástí rozvojových projektů (Wallace 2009). Wallace rozlišuje dvě úrovně nejčastějších chyb: 1) chyby v aplikaci (*errors in application*) a 2) chyby v odhadu (*errors in assessment*).[\[15\]](#)

Chyby v aplikaci

„Chyby v aplikaci se nejčastěji týkají organizačních a metodologických otázek“. Nejčastější chyby na úrovni aplikace se mohou týkat organizační struktury, výběru vzorku v rámci výzkumného designu a otázky, jak nejlépe ukládat a archivovat data (Wallace 2009:61).

Výzkumný tým

Problémy týkající se organizační struktury většinou souvisí se složením výzkumného či projektového týmu. Rozvojové týmy jsou většinou interdisciplinární a je proto pravděpodobné, že každý z expertů bude mít na danou problematiku jiný názor a jiné priority (Wallace 2009:61). Sladit individuální přístupy a teoretická východiska v rámci týmu někdy opravdu může být velkým oříškem. Pro vyřešení těchto obtíží slouží řada facilitačních technik, které jsou postaveny na principu efektivního nedirektivního rozhodování.[\[16\]](#)

Výběr vzorku

Potíže s výběrem vzorku mohou být následující. Představme si, že cílem projektu je přesvědčit rodiny o výhodách, které pro ně z projektu plynou tak, aby na projektu dobrovolně participovaly. Budeme-li rodiny vybírat podle standardních principů vědecké reprezentativity, může se stát, že účast na projektu, především pokud jde o formu dobrovolnictví, bude velmi malá (Wallace 2009:61). Kdyby výzkumný tým autorů, kteří prováděli výzkum mezi beduínskými ženami, prováděl náhodný výběr, byly by ve vzorku pravděpodobně rovnoměrně zastoupeny ženy z lepších rodin, chudé ženy a vdovy. Jak se však ukázalo, ženy pocházející z rodin s vyšším ekonomickým statusem neměly, díky výhodám a jistotám, které čerpaly z patriarchálního uspořádání společnosti, zájem na rozvojovém projektu na zlepšení kvality dobytka participovat. Z výzkumného vzorku by tedy vypadla relativně velká část žen, které by neměly zájem do projektových aktivit vstupovat a účast nižšího počtu členů komunity nevyhnutelně snižuje efektivitu projektu. Pokud se ukáže, jako ve zmíněném případě, že v rámci jedné komunity je mezi aktéry různá míra ochoty a zájmu dobrovolně participovat na projektových

aktivitách, potom je efektivnější soustředit se především na ty skupiny (v našem případě vdovy a chudé ženy), jež může projekt na podporu kvality dobytka podpořit v dosažení lepšího ekonomického zázemí a jistoty. V tomto případě by nebylo příliš efektivní soustředit svou pozornost na dobře situované ženy, které mají větší výhody ze současného společenského uspořádání, než které by mohly získat participací na rozvojovém projektu. Efektivnější strategií se naopak ukazuje zaměřit svou pozornost převážně na vdovy a chudé ženy.[\[17\]](#)

Archivace dat

Organizace, ukládání a archivace dat jsou nedílnou součástí práce projektového týmu. Data a materiály je potřeba systematicky archivovat nejen kvůli případným kontrolám donorů, ale také pro potřeby samotné profese. Dobře zdokumentované a archivované projekty včetně evidence jejich nedostatků, korekce chyb apod. mohou sloužit jako zdroj cenných informací, na jejichž základě mohou rozvojoví antropologové designovat nové rozvojové projekty. Z hlediska vývoje disciplíny pak zdokumentované a archivované realizované projekty přispívají k celkovému korpusu vědění aplikované a rozvojové antropologie.

Chyby v odhadu

„Chyby v odhadu jsou předpoklady související s výběrem komunity, ustavením výzkumných a rozvojových cílů spolu s enviromentálními a kulturními předpoklady“ (Wallace 2009:61).

Komunitu, jejíž životní podmínky má rozvojový projekt zlepšit, vybíráme na základě určitých předem daných předpokladů. Výběr komunity velmi úzce souvisí s výzkumnými a rozvojovými cíly, které, jak již bylo řečeno výše, by měly být kompatibilní se skutečnými potřebami členů komunit. Nemělo by například docházet k tomu, že členové výzkumného či projektového týmu přehlédnou potřeby aktérů ve prospěch vědeckého testování. Každý projekt je vystaven na základě určitých enviromentálních a kulturních předpokladů a odhadů. Čím více toho budeme o dané komunitě vědět, tím přesnější mohou být naše odhady (Wallace 2009:61).

Aplikovaná a rozvojová antropologie jsou ve své podstatě empirickou činností, jež je však založena na vědeckých principech. Ve své praxi je ovlivněna řadou dalších okolností, mezi nimiž je nutné zmínit politiku, kulturu, přírodní prostředí a dokonce individuální záležitosti. Kritickou reflexí úspěchů a omylů rozvojoví antropologové potvrzují svou příslušnost k vědě a současně demonstrují jejich

závazek vůči lidem – ženám, mužům i dětem, jimž mají rozvojové projekty sloužit (Wallace 2009:61-62).

Závěr

Představili jsme si základní teoretická i praktická východiska práce antropologů zabývajících se rozvojovými projekty zaměřenými na genderovou problematiku. WID/GAD přístup, usilující o podporu genderové rovnosti skrze zahrnutí mužů i žen do aktivit projektu, je dnes již integrální součástí většiny mezinárodních rozvojových genderových projektů. Na základě konkrétních projektů realizovaných v různých částech světa jsme poukázali nejen na příklady „dobré“ praxe, ale také na úskalí, na které GAD projekty naráží. Snaha o aplikaci konceptu zplnomocňování odhalila obrovskou komplexitu genderové problematiky umocněné velkou diverzitou kulturních systémů, v nichž antropologové rozvojové projekty realizují.

Nelehký úkol rozvojových antropologů může být usnadněn sensitivitou ke specifickým lokálního kontextu a důrazem na respekt a akceptaci aktuálních potřeb aktérů. Ukázalo se, že nejefektivnější projekty jsou projekty designované zdola. Zahrnutím co největšího počtu členů dané komunity do tvorby, implementace i evaluace projektu zvyšujeme předpoklad, že cíle projektu budou v souladu se skutečnými potřebami a možnostmi členů komunit, jimž má rozvojový projekt sloužit. Antropolog by měl být znalý lokálního kontextu, s čímž souvisí i úvahy nad možnými sociálními dopady to či onoho rozvojového projektu na lokální populaci. Při tvorbě projektů a jejich záměrů by měl kriticky reflektovat vlastní subjektivitu, jež je výslednicí západního způsobu myšlení a akademických diskursů a dbát na to, aby kategorie, jež jsou zcela relevantní v kontextu západní kultury, nebyly do lokálních kultur implementovány zvenčí, a to zejména v případech, kdy nejsou kompatibilní nebo dokonce v rozporu se stávajícími potřebami a možnostmi lidí, jejichž životy se snaží zlepšit.

Pro kvalitní vývoj aplikované antropologie je nezbytná pečlivá dokumentace a archivace projektových materiálů a implementace mechanismů evaluace efektivity projektů spočívající v systematické reflexi nedostatků a chyb, kterých jsme se dopustili ať už na úrovni aplikace či na úrovni odhadu. Jedině tak mohou aplikovaní antropologové dostát své zodpovědnosti, jež vyplývá nejen ze závazků vůči jejich profesi a donorům, ale hlavně a v první řadě vůči konkrétním a specifickým lidským životům, do nichž zvenčí vstupují.

Literatura

- BOURDIEU, P. 2000 [1998]. *Nadvláda mužů*. Praha:Karolinum.

- BUTLER, J. 2006 [1990]. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York:Routledge.
- CLIFFORD, J. a E. G. MARCUS 1986. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press.
- GOVE, J. a S. WATT 2000. „Identity and Gender,“ in *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*. Ed. Kath Woodward. London:Routledge.
- GWYNNE, A. M. 2003. *Applied Anthropology: A Career Oriented Approach*. Allyn and Bacon.
- KŘÍŽKOVÁ, A. 2002b. „Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí,“ in *Současná česká společnost*. Praha:Sociologický ústav AV ČR.
- LAWLESS, R. 1996 [1979]. *Co je to kultura*. Olomouc:Votobia.
- LYON, S. 2008. „We Want to Be Equal to Them: Fair-trade Coffee Certification and Gender Equity within Organizations,“ in *Human Organization*. 67(3):258-268.
- MOORE, H. L. 2001. „Co se stalo se ženami a muži?,“ in *Cargo*. (3-4):174-197.
- NOSAKA, A. a R. BAIRAGI 2008. „Traditional Roles, Modern Behavior: Intergenerational Intervention and Contraception in Rural Bangladesh,“ in *Human Organization*. 67(4):407-416.
- PLAMÍNEK, J. 2000. *Synergický management – Vedení, spolupráce a konflikty lidí ve firmách a týmech*. Praha:Argo.
- RAPPORT, N. a J. OVERING 2003. *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London:Routledge.
- RENZETTI, C. M. a D. J. CURRAN 2005. *Ženy, muži a společnost*. Praha:Karolinum.
- SHARP, J. et al. 2003. „Doing Gender and Development: Understanding Empowerment and Local Gender Relations,“ in *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*. 28(3):281-295.
- WALLACE, B. J. 2009. „Critical Reflections: Confessions from the Direktor of a 15-year Agroforestry Research and Development Project in Phillipines,“ in *Human Organization*. 68(1):55-63.
- WOODWARD, K. 2000. „Questions of Identity,“ in *Questioning Identity: Gender, Class, Nation*. Ed. Kath Woodward. London:Routledge.

Internetové zdroje

1) Společnost pro Fair Trade. Přístupné na:
 <<http://www.fairtrade.cz/index.php?clanek=1>>, navštíveno 30.8.2010.

2) Fair Trade Labeling Organizations International. Přístupné na: <http://www.fairtrade.net/>, navštíveno 30.8.2010.

3) FLO-CERT – Certification for Development GmbH. Přístupné na: <http://www.flo-cert.net/flo-cert/main.php?lv=3&p=1&p3=6>, navštíveno 31. 8. 2010.

[1] Všichni lidé při zacházení s každodenní zkušeností užívají určité „reprezentace“ reálného světa. Realita je příliš složitá a proměnlivá na to, abychom ji mohli vnímat v celé její komplexnosti. „Vše, co víme o tzv. realitě, k nám přichází formou zprostředkovaných a filtrovaných údajů“, píše Robert Lawless (1996:7). Tyto šablony či filtry, skrze které uchopujeme vnější svět, Lawless nazývá tzv. *modely*, přičemž rozlišuje dva typy modelů: *lidové* a *analytické*. *Lidové modely* Lawless definuje jako „modely, které užíváme jako vodítko v běžných, každodenních záležitostech (...)“ (Lawless 1996:12). Říkají nám, co máme dělat a jak se ve společnosti, jejímž jsme členem, máme chovat. *Lidové modely* jsou tedy normativní a jejich charakteristickou vlastností podle autora je „víra lidí v jeho neměnnost a dokonce neměnitelnost“ (Lawless 1996:17). Zatímco *lidové modely* preskribují naše chování, snaží se ho *analytické modely* vysvětlit. *Analytické modely* jsou vědeckým nástrojem k objasnění pozorovaných jevů za účelem „lépe porozumět lidským názorům a chování“ (Lawless 1996:21). Součástí *analytických modelů* je podle Lawlesse *struktura, funkce* a *proces* (zahrnující změny) zkoumaného jevu. I přesto, že *analytické modely* (stejně jako *lidové*) jsou vodítkem ve složitosti reality, přiznávají, že jsou pouhými modely a jsou si vědomy své konstruovanosti. *Lidové modely* se naopak tváří jako realita sama. Oba dva typy modelů však podléhají změnám a vývoji (Lawless 1996:17, 36).

[2] Teorie performativity viz např. Judith Butler (2006) [1990].

[3] Edwin Ardener uveřejnil v roce 1972 článek pod názvem „Belief and the problem of women“, v níž poukázal na metodologické nedostatky etnografie, jimiž byla absence „ženského hlasu“ v etnografických textech. Ardener zdůrazňuje, že etnografie předešlých dekád ženy umlčela a vymazala a ačkoliv mohly být ženy předmětem výzkumu, v konečné analýze chyběly, či „přesněji řečeno, byly zde přítomny stejným způsobem jako nuerské krávy, které byly sice pozorovány, ale nemluvily“ (Ardener 1975:4 in Rapport a Overing 2003:141).

[4] Širší pojednání dané problematiky není v možnostech této práce a poskytovalo by materiál na celou další odbornou studii. Pro více informací o

společenských a akademických změnách v 60. a 70. letech 20. století viz např. Clifford a Marcus (1986).

[5] Je nutné si však uvědomit, že v tomto případě jde spíše o existenční nutnost, ke které jsou ženy vlivem okolností nuceny, než že by tato univerzálie byla jednoznačně výsledkem snahy rozvojových genderových projektů či změny způsobu myšlení a přijetí alternativních životních stylů členů tradičních rurálních komunit.

[6] Lyon prováděla výzkum na břehu jezera Atitlan v guatemalské Solole.

[7] Podmínky fair-tradového obchodu a udílení certifikátů ze strany FLO jsou samozřejmě mnohem komplexnější. Cílem této práce není pojednat principy fair-tradového obchodu ve své šíři, proto vybírám především ta pravidla, která upravují genderové vztahy nebo se nějak problematiky genderu dotýkají a takové standardy, aby čtenář měl alespoň tu nejzákladnější představu o fungování fair-trade, která je z hlediska sdělení v textu nezbytná. Pro detailnější a komplexnější informace o certifikačním systému a principech fair-trade viz např. webové stránky FLO <http://www.fairtrade.net/>, či FLO-CERT <http://www.flo-cert.net/flo-cert/main.php?lg=en>. Certifikační standardy viz také Lyon 2008 a zajímavé doplňující informace zejm. o fair-tradovém obchodu v kontextu ČR a Evropy je možné najít na webových stránkách Společnosti pro Fair Trade www.fairtrade.cz.

[8] Fenomén dvojího břemena (*double burden*) není specifikem pouze latinsko-amerických žen, jak uvidíme dále, ale fenoménem aplikovatelným na situaci žen ve většině rozvojových zemích.

[9] *power over*

[10] *power to*

[11] *power from within*

[12] Feministky ze zemí „třetího světa“ kritizují základní představu modelu ženské emancipace západního feminismu, který v tom, že žena opustí domácnost a najde si práci, vidí základní předpoklad ženské emancipace. Ve skutečnosti poukazují na dvojí břemeno vyplývající z univerzální aplikace konceptu lidských práv se slovy, že „co se zdá jako zplnomocnění, může ve skutečnosti znamenat extra zátěž každodenního pracovního vytížení žen“ (Sharp et al. 2003:282).

[13] Beduíni chovají především ovce, kozy a velbloudy. O malý dobytek, zejména mladé a staré nemocné kusy, se starají ženy. O zbytek se starají muži a často na několik týdnů migrují do vzdálených míst za novými

pastvinami. Dobytek, který zůstává se ženami ve vesnici, je závislý na omezených lokálních zdrojích potravy a je často podvyživený a nemocný (Sharp et al. 2003).

[14] Beduínské ženy žijící v poušti se obchodu s dobytkem zpravidla neúčastní. Jejich dobytek za ně prodávají příbuzní muži. Pouze ženy, většinou vdovy, které nemají žádného mužského příbuzného, který by jejich dobytek prodával, vstupují do obchodních transakcí. Jak ale popisuje tým autorů, ženy – obchodnice vyvinuly odlišné marketingové strategie než muži. Např. ženy chodí na trh mnohem dříve než muži. Jejich setrvání na trhu se děje po nezbytně nutnou dobu a pak spěchají ke svým povinnostem v domácnosti, zatímco muži se na trhu objevují až v dopoledních hodinách a „jít na trh“ je pro ně obvykle celodenní sociální záležitostí. Rovněž prostor tržiště je ženami využíván jiným způsobem než jak je tomu u mužů, kteří mají tendenci pohybovat se po celém prostoru tržiště (pro více informací o odlišných marketingových strategiích žen viz Sharp et al. 2003:290).

[15] Wallace chyby zmiňuje v souvislosti s rozvojovým projektem, jehož cílem byla podpora agrolesnictví na Filipínách, tzv. *Good Roots Project*. Nicméně kategorie chyb a jejich definice, které vytvořil, mohou být bezpochyby aplikovatelné obecně na všechny typy rozvojových projektů. To znamená, že i pro antropology zabývající se GAD projekty mohou být přínosné.

[16] Pro více informací o facilitačních technikách viz např. Plamínek (2000).

[17] Jsem si vědoma toho, že navržená strategie je nejen v rozporu s principy vědecké reprezentativity, ale také s principy GAD projektů zahrnout do rozvojových aktivit všechny členy dané komunity. Jak jsem již zmínila výše, v praxi není vždy možné dostát teoretickým principům absolutně, ačkoliv bychom se o to měli snažit v maximální možné míře. Nicméně, z hlediska etického kodexu SFAA jsou rozvojoví antropologové zodpovědní nejen vůči své profesi, ale také vůči aktérům, s nimiž v terénu pracují. Rozvojové projekty by vždy měly být designovány s ohledem na konkrétní a aktuální potřeby aktérů, jimž mají sloužit. Je potřeba mít na paměti, že my tu jsme kvůli aktérům nikoliv aktéři kvůli nám a zájmy vědy by neměly být upřednostňovány před skutečnými potřebami lidí, jejichž životní podmínky se snažíme zlepšit.